

EL CORONEL METGE PÍO BREZOSA TABLARES (1868-1939)

CALBET i CAMARASA, Josep M.

Acadèmic corresponent de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya.
Barcelona (Barcelonès). jcalbet@gmail.com

Rebut: 21 de setembre de 2021

Acceptat: 6 de febrer de 2022

PARAULES CLAU:

- *Pío Brezosa Tablares*
- *Medicina militar*
- *Salut pública*
- *Anticatalanisme*
- *Diari El Liberal*

PALABRAS CLAVE:

- *Pío Brezosa Tablares*
- *Medicina militar*
- *Salud pública*
- *Anticatalanismo*
- *Periódico El Liberal*

KEYWORDS:

- *Pío Brezosa Tablares*
- *Military medicine*
- *Public health*
- *Anti-Catalanism*
- *Newspaper El Liberal*

RESUM: Pío Brezosa Tablares (1868 – 1939) fou un metge nat a Valladolid i format a Madrid. Resident a Barcelona des del 1913, exercí la medicina militar i col·laborà amb l'Hospital de Nens Pobres. També va ser articulista de premsa, divulgador de temes de salut pública i de política; algun del seus treballs és històric – mèdic. Es caracteritzà pel seu anticatalanisme visceral.

EL CORONEL MÉDICO PIO BREZOSA TABLARES (1868-1939).

RESUMEN: Pío Brezosa Tablares (1868 – 1939) fue un médico nacido en Valladolid y formado en Madrid. Con residencia en Barcelona desde 1913, ejerció de médico militar y colaboró con el Hospital de Nens Pobres. Divulgador científico de temas de salud pública y de política, se caracterizó por su anti catalanismo visceral.

THE COLONEL DOCTOR PIO BREZOSA TABLARES (1868-1939).

ABSTRACT: Pío Brezosa Tablares (1868 - 1939) was a Spanish doctor born in Valladolid and trained in Madrid. Resident in Barcelona since 1913, he practiced military medicine and collaborated with the Hospital de Nens Pobres (Hospital for Poor Children). He was also a press columnist, disseminator of public health and politics issues; some of his work is historical - medical. He was characterized by its visceral anti-Catalanism.

CITACIÓ DE L'ARTICLE: CALBET I CAMARASA, Josep M. "El coronel metge Pío Brezosa Tablares (1868-1939)".
A: *Gimbernat* [Barcelona], 2022; 78: 193-206. <https://doi.org/10.1344/gimbernat2022.78.11>

Aquest document està subjecte a una llicència Creative Commons

© Josep M. Calbet i Camarasa, 2022

DOI:10.1344/gimbernat2022.78.11

INTRODUCCIÓ

Pío Brezosa nasqué a Valladolid l'11 de juliol de 1868. Era fill del coronel d'infanteria Andrés Brezosa Valencia i d'Ildefonsa Tablares.

El 1890 es llicencià en Medicina a la Universitat Complutense i durant algun temps exercí la medicina rural. A la mateixa universitat obtingué el grau de doctor amb la tesi "*Estudio toxicológico de las ptomainas*" llegida i defensada el 28 de març de 1894.¹ Per la seva tesi rebé la creu de primera classe del mèrit militar.² El 1893 ingressà a sanitat militar, per oposició. El 1895 passà a exercir a Cuba, com a metge de primera classe. Amb la victòria dels cubans s'embarcà el 6 de novembre de 1898 en el vapor francès "*Les Andes*" i arribà a Barcelona el 25 del mateix mes.³

El 1910 participà en el Congrés de la Tuberculosi celebrat a Barcelona on hi presentà la comunicació "*La tuberculosis en nuestro ejército*". També assistí al Segon Congrés de la Tuberculosi celebrat a San Sebastián on hi presentà el treball "*Los ranchos y la tuberculosis*", on considera que el dèficit nutritiu dels soldats podia tenir relació amb la tisi. El mateix any presentava a la "*Sociedad Española de Higiene*" la memòria "*Sobre la alimentación en las clases proletarias y acción del Estado en el abastecimiento de las subsistencias*".

Cap el 1913 s'establí a Barcelona i dos anys més tard ingressà al cos mèdic de l'Hospital del Nens Pobres, on fou secretari de l'estament professional. Es dedicà a la vulgarització científica a través de la premsa mèdica i política. Col·laborà a "*La Higiene*", "*Revista Profesional del Cuerpo de Sanidad Militar*", "*La Médecine Pratique*", "*Eugenia*", "*La Montaña*" de Jaca,⁴ i principalment al diari "*El Liberal*".

Casat amb Tecla Lafont Tintoré morí a Cervià de les Garrigues el 9 de febrer de 1939.⁵ El fet de morir en aquesta població ens permet fer la hipòtesi que en esclatar la Guerra Civil del 1936 es deuria veure en perill per romandre a Barcelona. I en canvi a les Garrigues podria passar desapercebut i amb una mica més de seguretat. Però ignorem quina relació podia tenir amb el poble de Cervià de les Garrigues. Fou enterrat al cementiri de les Corts de Barcelona.⁶

Amb tota seguretat podem afirmar que ha estat un dels metges militars que han exercit a Barcelona que ha deixat una més extensa producció escrita en relació amb les qüestions sanitàries del seu temps. La seva col·laboració en un diari polític de l'època va facilitar que la temàtica dels seus articles fos molt diversa.

Dels forasters que han vingut a residir entre nosaltres en podríem fer com a mínim dos grups. En el primer hi anirien inclosos els que ostenten càrrecs oficials i alguns s'han mostrat hostils a la nostra cultura i costums. En canvi, en un altre grup hi hauria els que s'adapten paulatinament a les nostres formes de viure. En aquesta nota fem referència al coronel Pío Brezosa, que residí molts anys a Barcelona i que destacà per la seva aversió a la cultura catalana i al reconeixement de la identitat catalana.

Presidí la Junta “*Fe y Patria*” que volia fer seus els obrers.⁷ Com a membre de la “*Unión Patriótica*” presidí a Sant Martí Sarroca un míting d'aquest partit polític.⁸ Proposà a la Junta d'Atraccions de Forasters crear un cos de guies de la ciutat.⁹ Amb qui sí va simpatitzar va ser amb els ciutadans que l'any 1809 es van solleva contra l'ocupant francès, i un cop descoberta la conspiració foren executats al garrot a la Ciutadella.¹⁰ Tots els anys pagava personalment una festa en record d'aquests condemnats durant la Guerra del Francès.¹¹ Un cop retirat se li concedí el càrrec d'inspector mèdic honorari.¹² I també cal dir que amb la seva formació política dretana es deixà arrossegat més d'un cop cap a opinions extremes que el van fer col·lidir amb institucions com l'Ajuntament de Barcelona i diferents periòdics i revistes. No obstant això, cal considerar la seva aportació, que fins ara havia estat desconeguda com de prou interès per a ser valorada.

ALGUNES OPINIONS DE PÍO BREZOSA

Càncer. Porta informació sobre aquesta patologia que afecta a Barcelona, especialment en algunes pàgines d'edicions anteriors. (6 juliol 1921, p. 4).

Catalunya. Diu que Catalunya no és més que una “*porción de tierra española*”, i en altres ocasions parla de la “*comarca catalana*”. Es manifesta contra la Mancomunitat que la veu com un “*organismo inútil*” i amb un objectiu marcadament partidista. Quan Peyrí va fer una conferència sobre “La lepra a Espanya i a Catalunya” afirma que hi sobrava la referència a Catalunya. (14 juny 1919, p. 1).

Congressos. Contra els Congressos de Metges de Llengua Catalana que considera simples certàmens mèdics comarcals. (27 juliol 1921, p. 4).

Educació física. Defensà l'educació física en diversos articles, ja que veu “*nuestra raza*” en perill. (24 febrer 1917, p. 1; 9 abril 1917, p. 1; 4 desembre 1917,

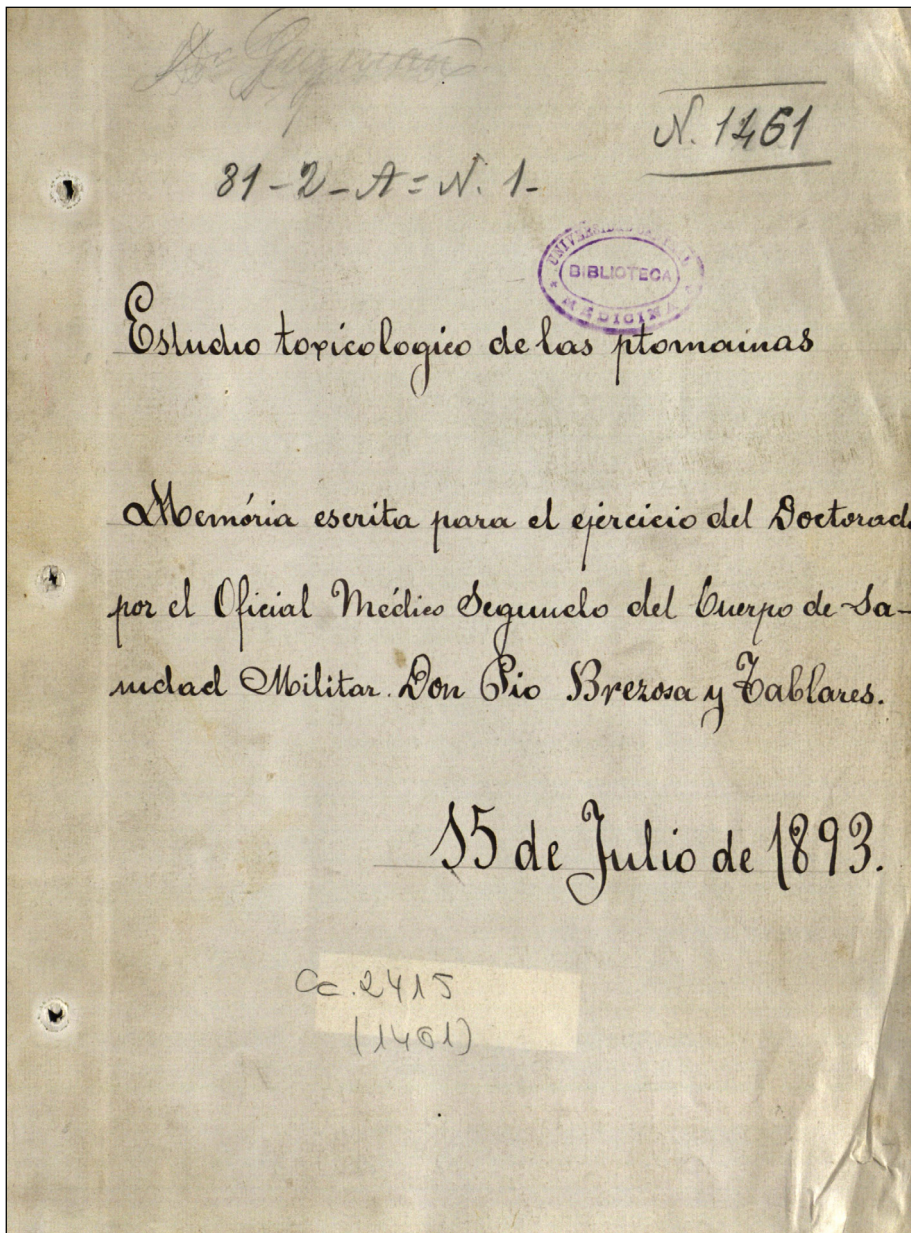

Figura 1. Portada de la tesi doctoral del Dr. Pío Brezosa Tablares, presentada l'any 1893.

p. 2). La degeneració de la raça hispana ho veu evident. El 50% dels reclutes són rebutjats per defectes físics, manca de desenvolupament o malalties cròniques. (3 agost 1921, p. 4).

Epidèmia de 1914. La considera inconcebible i inhumana (31 octubre 1914, p. 2), i ho aprofita per atacar les autoritats municipals i sanitàries, i advoca per a que se'n responsabilitzi directament Madrid, tot demanant la creació d'un ministeri de Beneficència i Sanitat. (19 octubre 1918, p. 1.).

Grip de 1918. Contra el president de la Mancomunitat que parla de la grip espanyola. L'epidèmia de grip es difon i just és confessar-ho, es deu a l'actuació nefasta del grup catalanista parlamentari. (8 octubre 1918, p. 3).

Cambó. Es manifesta contra Francesc Cambó i els bascos que van rebutjar la Llei de Sanitat. L'epidèmia actual amb les seves misèries, els seus horrors i llàgrimes, és una trista conseqüència de la política representada per V. E. (5 desembre 1918, p. 1).

Lleis socials. Manquen hospitals aquí a Barcelona on hi ha legions d'obres inutilitzats per les màquines, d'invàlids en centenars, la sòrdida avarícia dels fabricants, de l'industrial que no ha creat un asil per a tants necessitats (17 desembre 1918, p. 3). Lleis socials de reconeguda eficàcia no existeixen en aquest estat. No hi ha xifres concordants sobre mortalitat entre les de l'Ajuntament, els jutjats i el govern civil. (24 febrer 1919, p. 1).

Habitatges. Ens diu que les classes benestants, prepotents, riques, els reis de l'immoble s'ajunten i es reuneixen a l'empara de lleis protectores, al calor de lleis fabricades per ells mateixos, constituint un comunisme de propietaris, un soviets de tirania explotadora i perjudicial per a la majoria. La fàbrica i el taller obscur: heus aquí explicada la causa sobre l'horrible mortalitat de la classe treballadora. (4 febrer 1919, p. 1). Veu una relació entre els habitatges de les classes treballadores i la tuberculosi. (9 juny 1918, p. 1).

Hospitals. En diversos articles fa una referència a la manca d'hospitals a Barcelona. Abans, diu, l'Església regia hospitals i asils, però amb la desamortització de Mendizábal, els malalts es moren pels carrers. (6 maig 1918, p. 1).

Lepra. Hi dedica diversos articles (15 i 26 agost 1915; 10 i 29 setembre 1915, p. 1.) exagerant, amb marcada demagògia, les xifres de leprosos a Catalunya, cosa que li valgué una dura rèplica de Sadi de Buen, des del diari madrileny "*El Sol*".

Medi ambient. Escriu contra el clima depauperant de Barcelona, amb predisposicions hereditàries de raça, impuresa de l'aire per partícules orgàniques, residus de la fabricació tèxtil, i fum de les fàbriques..., els plutòcrates i industrials s'enriqueixen amb les mans i treball exuberant de l'obrer, esclavitzant-lo i fent-lo morir lentament amb irrisoris salaris. (10 octubre 1918, p. 1).

Medicina militar. Es queixa de que entre 1895 i 1914 hagin augmentat els soldats pròfugs o emigrats. Els soldats són desnerits, raquítics, miserables, de baixa estatura, estrets de pit, insuficients de carn, amb aspecte de simis i detalls somàtics, malalts amb deficiències i tirats morbosos, el 50% dels mossos són rebutjats per servir en les files de l'exèrcit. Són ciutadans negatius i inútils. (25 maig 1919, p. 3).

Mortalitat infantil. Afirma que en les cases bressol i d'expòsits moren uns 20.000 infants per any. A Barcelona moren més infants que a París, Viena o Berlín tot i que tenen sis vegades més de població.

Patologia. Es lamenta de la persistència de casos de verola a Barcelona. Segons ell en un sol mes es van presentar 400 casos. (1 febrer 1914, p. 1; i 28febrer 1914, p. 1).

Pena de mort. Es declara contrari a la pena de mort. (26 maig 1918, p. 1).

Prostitució. Publica diversos articles sobre la prostitució. El seu testimoniatge és d'obligat lectura per tots aquells interessats sobre aquesta qüestió. Sobre la prostitució a Barcelona afirma que hi ha unes 40.000 dones que s'hi dediquen, sense que hi hagi cap hospital dedicat a combatre les malalties venèries. Els hospitals militars van plens de soldats amb afeccions luètiques que comprometen "el vigor físic de la raça". Tot i que hi ha nous metges higienistes, les recomanacions prostituteixen els resultats. (22 maig 1918, p. 1). Denúncia el comerç de menors pels *viragos y alcayates*, i mares celestines dels vicis més obscens. (23 febrer 1921, p. 4). També contra la tràfic de blanques i la venda d'infants. (7 agost 1916, p. 1; 18 juliol 1917, p. 3).

Suïcidi. Si la idea suïcida de més intensitat i força numèrica es dona on hi ha major grau d'educació i de cultura dels pobles..., aquí la immensa falange d'analfabets i religiositat arrelada, profunda i sentida, hauria de ser el país amb menys suïcidis, i passa tot el contrari. (9 gener 1919, p. 3). Manquen lleis protectores de les solteres prenyades (13 desembre 1919, p. 1) especialment de les criades que es relacionen amb els soldats.

Salut pública. L'anèmia, la insuficiència alimentària, la tuberculosi... signifiquen la mort redemptora pels proletaris. Casa i taller són el principal vector de la mort. Des de que els elements de la Lliga predominen en el municipi, els serveis sanitaris de l'Ajuntament de Barcelona són un complet fracàs. (16 novembre 1919, p. 1). I fa una crítica ferotge i demagògica contra l'Ajuntament. (6 abril 1921, p. 4).

Tabac. El considera un verí, i tot i així augmenta el seu consum, i denuncia el lliure cultiu d'aquesta fulla. (26 juny 1916, p. 1).

Treball infantil. Es manifesta contra el treball infantil i posa exemples escandalosos. (14 abril 1915, p. 1; 7 agost 1916, p. 1; 18 juliol 1917, p. 3). També diu que el treball de la dona no pot ser ni pesat ni nocturn.

**TAULA 1. ARTICLES DE PÍO BREZOSA TABLARES
AL DIARI *EL LIBERAL*¹³**

DATA	TÍTOL	PÀGINA
21-10-1913	La difteria en los niños	1
29-10-1913	Progreso sanitario en los ejércitos	1
12-11-1913	Los problemas de la subsistencia en España	1
22-12-1913	La prostitución en Barcelona	1
1-01-1914	Morbosidad y mortalidad tífica en España	1
3-01-1914	Pro presos	1
30-01-1914	La moral en Barcelona. Orgía de sangre	1
5-02-1914	Los venenos de la moda	1
12-02-1914	La viruela en Barcelona	1
21-02-1914	El primer congreso español de Pediatría	1
28-02-1914	La viruela avanza	1
17-03-1914	La Beneficencia pública en España	1
1-04-1914	La gran crisis sanitaria en el ejército francés	1
18-04-1914	Literatura pestilente	1
10-04-1914	El Gólgota	1
16-04-1914	La vacunoterapia	1
8-05-1914	Higiene social. La Fiesta de la Flor	1
9-06-1914	La riqueza hidromineral en España	1

2-07-1914	La higiene en Barcelona	1
8-07-1914	La classe médica en España	1
20-07-1914	Estudios sociales. La Higiene en Barcelona	1
30-08-1914	Del teatro de la guerra	1
18-10-1914	Las grandes hecatombes	1
31-10-1914	Inconcebible e inhumano	1
4-11-1914	Los partidos políticos y su actuación en campaña sanitaria.	1
12-11-1914	Los crímenes de nuestra incultura	1
20-11-1914	La infección tífica en Barcelona	1
25-11-1914	La Ciudad de luto	1
4-12-1914	El subsuelo de Barcelona. Ola de fango	1
28-12-1914	Juguetes para los niños pobres	1
14-01-1915	El problema sanitario. Errores y fracasos	1
19-01-1915	Adulteraciones y falsificaciones alimenticias	1
23-01-1915	Los problemas de las subsistencias	1
26-01-1915	La leche	1
5-02-1915	Fraudes y adulteraciones de la leche	1
27-02-1915	La leche de cabra	1
10-03-1915	La mujer en la guerra	1
18-03-1915	Productos de la leche	1
14-04-1915	Por los niños	1
27-04-1915	Crónica científica, Puericultura e higiene	1
26-06-1915	Estragos del cáncer	1
8-07-1915	La lucha contra la tuberculosis en España	1
15-08-1915	El peligro leproso en España. Importancia actual	1
26-08-1915	La lepra en España. Su dominio geográfico	1
10-09-1915	El peligro leproso en España. Patronatos y leproserías	1
29-09-1915	Fontilles. La leprosería modelo	1
3-11-1915	El alcoholismo en Europa. Consumo y estragos	1
11-12-1915	Miseria e incultura	2
17-02-1916	La Escuela	2
20-04-1916	Cristo	1
12-06-1916	La Ley de Sanidad civil	1
26-06-1916	La explotación de un veneno. El tabaco en España	1

19-07-1916	El tabaco en España	1
22-07-1916	Tres figuras históricas. Macías, Capdevila y Picavea	1
29-07-1916	Datos que sonrojan	1
7-08-1916	Los débiles	1
15-08-1916	La maternidad en España	1
14-11-1916	La mortalidad en Barcelona	2
21-09-1916	El azúcar	1
10-10-1916	Factores de la belleza humana	1
22-11-1916	Las viviendas insalubres	1
27-11-1916	Las viviendas insalubres	2
4-12-1916	Las viviendas insalubres	1
5-12-1916	Las viviendas insalubres	2
12-12-1916	Las viviendas insalubres	2
24-02-1917	La educación física	1
21-03-1917	La cultura física en España	1
4-04-1917	La voz del Evangelio. Magda	1
9-04-1917	La educación física en España	1
25-04-1917	Los Servicios de la Cruz Roja. Damas enfermeras	1
14-05-1917	Los Servicios de la Cruz Roja	1
6-06-1917	Las mujeres heroicas. Florence Nightingale	1
14-06-1917	La estadística sanitaria del ejército espanyol	1
18-06-1917	Glorias médicas catalanas. Antonio Musa	1
22-06-1917	La prostitución en Barcelona	1
10-07-1917	Los gases asfixiantes en la guerra	3
12-07-1917	La prostitución en Barcelona Reglamentos incumplidos	1
18-07-1917	La prostitución en Barcelona Explotación de menores	3
23-07-1917	La prostitución en Barcelona Ambiente de inmundicia	3
29-07-1917	La prostitución en Barcelona Restricciones incumplidas	1
7-08-1917	La prostitución en Barcelona Las verdaderas víctimas	1
22-07-1917	La prostitución en Barcelona. Reglamentación imprescindible	1

29-08-1917	La prostitución en Barcelona. Misión del Estado	1
8-09-1917	La prostitución en Barcelona. ¡Por humanidad!	1
13-09-1917	La prostitución en Barcelona. Disposición acertada	1
20-09-1917	La cultura física en España. Progresión alarmante	1
27-09-1917	La prostitución en Barcelona. Señor Gobernador	1
16-10-1917	Los Servicios de la Cruz Roja. Cooperación de la mujer	1
4-11-1917	La cultura física. Nuestra raza en peligro	2
13-11-1917	La cultura física. Los factores biológicos	1
5-12-1917	La cultura física. Conceptos alarmantes	1
7-01-1918	La cultura física en España. Federaciones gimnásticas. Los deportes	1
6-05-1918	La falta de hospitales. Enfermos sin refugio	1
22-05-1918	La prostitución en Barcelona	1
26-05-1918	La pena de muerte	1
9-06-1918	Las viviendas y la tuberculosis en las clases trabajadoras	1
15-07-1918	La hipofagia alimenticia	1
13-08-1918	España sin ideales	1
4-10-1918	La salud pública en Barcelona. Fracaso sanitario	1
8-10-1918	La epidemia se extiende. Estridencias vacuas	3
9-10-1918	La guerra actual. Muertos y heridos	1
10-10-1918	La salud pública en Barcelona. El dedo en la llaga	1
11-10-1918	La salud pública en Barcelona. Descontento en auge	1
13-10-1918	La salud pública en Barcelona. La importancia de la epidemia actual	1
15-10-1918	<i>ANÒNIM</i> . La Ciudad de las epidemias.	1
19.10-1918	La salud pública en Barcelona. Se impone la creación de un ministerio de Beneficencia y Sanidad	1
21-10-1918	La salud pública en Barcelona. Más sobre los Servicios de entierros. Cremaciones cadavéricas	1
25-10-1918	La salud pública en Barcelona. Notas clínicas y demográficas. Las vacunes curativas	1

27-10-1918	La salud pública en Barcelona. Revisión de valores. Decepciones y escándalos	1
17-11-1918	La salud pública en Barcelona	3
27-11-1918	La salud pública en Barcelona. (sobre las vacunas)	1
5-12-1918	La salud pública en Barcelona. (contra Francesc Cambó)	1
17-12-1918	La salud pública en Barcelona. Hablan los muertos	3
2-01-1919	Los grandes educadores. Martínez Vargas	2
19-01-1919	El problema de la casa. El escándalo de los alquileres	1
4-02-1919	El problema de la vivienda. Táctica envolvente	1
11-02-1919	Folk-lore medical	1
14-02-1919	¿Otra vez la gripe?	1
24-02-1919	Estadística obituarial de la gripe	1
5-05-1919	Obra de redención social. Los ciegos, los mutilados y los anormales	1
25-05-1919	Indolentes y responsables	3
10-06-1919	La hucha del ciegucecito	1
14-06-1919	Leprosos y leproserías	1
27-09-1919	El suicidio en España. Progresión ascendente	1
6-10-1919	Rodríguez Méndez. (necrológica de Rafael Rodríguez Méndez)	1
21-10-1919	Leprosos y leproserías. Ante una rectificación	1
9-11-1919	El suicidio en España. Factores psíquicos y materiales	3
16-11-1919	El problema de la vivienda en Barcelona. Se impone la piqueta demoledora	1
30-11-1919	La estadística del suicidio en España. Estudio comparativo	1
9-12-1919	El peligro leproso en Cataluña. Al margen de alusiones incorrectas	3
13-12-1919	La mujer ante el suicidio en España. Estadística macabra	1
30-03-1920	La demografía sanitaria en España	1
10-04-1920	La higiene pública en Cataluña. Su foco leproso sigue potente	4
6-07-1910	El Congreso Internacional de medicina militar	1
29-12-1920	Herodiada infame. Niños muertos y heridos en las vías públicas de Barcelona	1

23-02-1921	Hay que cernerse más alto	4
6-04-1921	Beneficencia, Higiene y sanidad en Barcelona. El Ayuntamiento actual verdadero culpable	4
27-04-1921	El pleito de los farmacéuticos. Nuestra modesta opinión	4
25-05-1921	La lepra en Cataluña	4
1-06-1921	Maltusianismo. Neomaltusianismo	4
8-04-1921	El problema de la vivienda en Barcelona. Su relación con la salubridad ciudadana	4
15-06-1921	La lepra en Cataluña. Apuntes históricos	4
22-06-1921	La sanidad militar espanyola. Un cuerpo que desaparece	4
29-06-1921	El tabaco en España	4
6-07-1921	Notas médicas. El Cáncer. Su fuerza explosiva en la época actual	4
13-07-1921	La autanasia (sic) y la lucha contra el cáncer en Barcelona	4
20-07-1921	La lucha contra la parálisis infantil en España. Su desarrollo en Cataluña	4
27-07-1921	Certámenes médicos comarcales. Asamblea de medicina militar de Bruselas. Mi saludo a una nación hermana	4
3-08-1921	Potencialidad somática espanyola	4
10-08-1921	El escándalo de las viviendas en Barcelona	4
17-08-1919	El escándalo de las viviendas en Barcelona (II)	4
24-08-1921	Mi campaña contra el cáncer	4
31-08-1921	El doctor Alegre la víctima del Pobo. Rectificación necesaria	4
7-09-1921	El Dr. Alvarado. La oftalmia purulenta de los recién nacidos. (sobre el doctor Emilio Alvarado, de Valladolid)	4
10-09-1921	Los mutilados y los huérfanos de la guerra	1
14-09-1921	La oftalmia purulenta de los recién nacidos en Barcelona. Dos cartas interesantes	4
12-10-1921	Las grandes figuras médicas españolas. La victoria de la fuerza	4
19-10-1921	Horas amargas. El Campo Santo	4
2-11-1921	El sindicalismo médico farmacéutico	4

8-02-1922	Deontología sanitaria	4
22-02-1922	La desorganización de los Servicios sanitarios en España	4
8-03-1922	El Congreso nacional de Accidentes del Trabajo en España	4
15-03-1922	El Primer Congreso español de Accidentes del Trabajo. Conclusiones aprobadas	4
22-03-1922	El Congreso de Accidentes del Trabajo de Zaragoza. Conclusiones definitivas. Mí crítica	4
19-04-1922	La reorganización del Cuerpo de Sanidad militar	4
10-05-1922	El Cuerpo de Sanidad en España. Lo que no debió decirse nunca. Rectificación honrada	1
31-05-1922	El médico de la Legión	1
26-06-1922	Los problemas sanitarios en España. Hay muchas Hurdes	1
5-07-1922	Bibliografía selecta. Una obra de Pío Arias Carvajal. Tuberculosis	4
12-07-1922	La futura Ley de Sanidad civil	4
26-07-1922	Algo sobre medicina histórica. La sífilis y la tuberculosis en las edades pretéritas	4
2-08-1922	El Pirineo aragonés en la tuberculosis. Panticosa	4
9-08-1922	De las edades médicas pretéritas. La sífilis y el mercurio. La medicina en la India	4
16-08-1922	Panticosa, como sanatorio estival. Balnearios que se cierran. Una vergüenza nacional	4
25-08-1922	El tabaquismo en España	4
3-01-1923	La obra de un estadístico notable ¹⁴	4
6-04-1923	La política sanitaria del protectorado en Marruecos. Fracaso de una gestión lamentable	4
27-08-1923	Bibliografía. Los venenos sociales opio y morfina del doctor Antonio Pagador	2
3-10-1923	Movimiento natural de la población de Barcelona. Año 1920. Por el doctor E. O. Raduà	4

NOTES

1. El manuscrit de la tesi fou signat el 15 de juliol de 1893.
2. *El Siglo Médico*, 15 setembre 1894, núm. 2.116, p. 446.
3. *La Vanguardia*, 26 novembre 1898, p. 4.
4. A *La Montaña* i va escriure un sonet a la Immaculada, el 13 desembre 1902.
5. Fem la hipòtesi de que es deuria refugiar en aquest poble durant la guerra civil.
6. *La Vanguardia*, 25 març 1987, p. 48.
7. *ABC*, 9 març 1933.
8. *La Vanguardia*, 25 juny 1924, p. 5.
9. Vegeu: *La Vanguardia*, 28 desembre 1928, p. 21.
10. Foren Salvador Aulet, Joan Gallifa, Joan Massana, Josep Navarro i Joaquim Pou, als que se'ls hi va erigir un monument situat al carrer del Bisbe, davant el portal de Santa Eulàlia de la Catedral de Barcelona.
11. *La Vanguardia*, 13 maig 1925, p. 7.
12. *La Vanguardia*, 4 març 1936, p. 9.
13. *El Liberal* era propietat i editat per la “*Sociedad Editorial de España*” i era publicat simultàniament a Madrid, Barcelona, Bilbao, Múrcia i Sevilla, tot i que en cada ciutat hi havia un director i un cos de redacció amb una mínima autonomia.
14. Fa un comentari de l’obra d’Eduardo Navarro Salvador: *La mortalidad infantil y la demografía general de España*.

Figura 2. Capçalera del diari El Liberal.